

DOI 10.51558/2490-3647.2023.8.2.601

UDK 323.1:37.016
37.016:3/5

Primljeno: 04. 03. 2023.

Pregledni rad
Review paper

Danijela Vasilijević, Hadži Živorad Milenović, Biljana Alavanja

NACIONALNI SIMBOLI I OBELEŽJA U UDŽBENICIMA O PRIRODI I DRUŠTVU PRVOG CIKLUSA OBRAZOVANJA ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA*

U radu su predstavljeni rezultati istraživanja sprovedenog s ciljem utvrđivanja doprinosa udžbenika o prirodi i društvu prvog ciklusa obrazovanja zemalja Zapadnog Balkana formiranju pojma nacionalni simboli i obeležja. U teorijskom delu rada data je deskripcija etiologije zvaničnih nacionalnih simbola i obeležja (zastava, grb i himna) zemalja Zapadnog Balkana. Primenjena je metoda teorijske analize i metoda analize sadržaja. Jedinice analize su rečenice osnovnog teksta udžbenika, vizuelni sadržaji slike, fotografije, crteži te pitanja i zadaci u domenu didaktičko-metodičkog instrumentarija. Istraživanjem su obuhvaćeni udžbenici o prirodi i društvu prvog ciklusa obrazovanja (N=23). Rezultati istraživanja su ukazali da udžbenici o prirodi i društvu u nedovoljnoj meri doprinose formiranju i snaženju pojma nacionalni simboli i obeležja, te da postoji neujednačenost u njihovom obuhvatu i razvojnosti, kako u celini, tako i na nivou pojedinačnih kategorija. Pokazalo se da postoji približno jednaka zastupljenost sadržaja kojima se promovise nacionalni identitet, ali da udžbenici Republike Hrvatske imaju, u odnosu na ostale, najviše sadržaja posvećenih nacionalnim simbolima i obeležjima, dok u pogledu zastupljenosti osnovnih tekstualnih sadržaja i njihove didaktičko-metodičke interpretacije prednjače slovenački udžbenici. Udžbenici zemalja članica Evropske Unije ostvaruju bolji obuhvat pojmova nacionalni simboli i obeležja u svim analiziranim kategorijama. Strani izdavači su se pokazali kao manje osetljivi na nacionalne narative zemalja kojima udžbenički sadržaj namenjuju.

Ključne reči: Jugoslavija; zastava; grb; himna; veksilologija; heraldika

---

* Rad je rezultat vođenja Biljane Alavanje, doktorantice SP DS Razredna nastava, od strane mentora prema smernicama Bolonjske deklaracije.

UVOD

Nastavši iz Kraljevine Jugoslavije, Jugoslavija je ime države koja je pod različitim nazivima egzistirala od Drugog zasedanja AVNOJ-a održanog u Jajcu 29. novembra 1943. pa sve do njenog konačnog raspada 27. aprila 2003, iako se kao datum raspada Jugoslavije navodi i 27. aprila 1992 (Jović 2009). Složeni odnosi između njenih naroda i narodnosti, obeleženi brojnim nesporazumima s kraja prošlog veka, rezultirali su raspadom Jugoslavije. Za države Jugoslavije se uglavnom koriste četiri sintagme: *države biše Jugoslavije* (Božić-Miljković 2019), *države nekadašnje Jugoslavije* (Sekelj 2000), *države negdašnje Jugoslavije* (Vasilijević, Milenović i Botić 2022) i *zemlje Zapadnog Balkana* (Vranješ 2021). U pristupu problemu ovog istraživanja koristiće se sintagma *zemlje Zapadnog Balkana* (ZZP).

Jugoslavija je najpre funkcionisala kao *Demokratska Federativna Jugoslavija* (DFJ) od 10. avgusta 1945. kao naslednica *Kraljevine Jugoslavije*. Pre toga je od 29. novembra 1943. do 7. marta 1945. istim nazivom funkcionisala sa dve paralelne vlade: 1) Kraljevska jugoslovenska vlada van zemlje (KV) i 2) Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije (NKOJ). Prelazni period je obeležila zajednička NKOJ – KV. U sastavu DFJ ulazilo je šest federalnih narodnih država (FND) Srbija sa dve pokrajine (Vojvodina i Kosovo i Metohija), Hrvatska, Slovenija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Makedonija (Petranović 1988).

DFJ 29. novembra 1945. menja naziv u Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju (FNRJ). Godine 1946. sve FND promenile su naziv u narodne republike (NR). Pod ovim imenama FNRJ je funkcionisala do donošenja Ustava 12. aprila 1963. kada je preimenovana u Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju (SFRJ). Njene sastavnice su ostale iste, samo pod promenjenim nazivom iz NR u socijalističke republike (SR). Sastavnice SR Srbije tada menjaju naziv u socijalističke autonomne pokrajine (SAP) (Antić 2010).

SFRJ je pokretač i nosilac *Pokreta nesvrstanih zemalja*. Paralelno sa sticanjem međunarodnog ugleda i uticaja, država je podrivana iznutra usled ekonomskih problema te stalnog rasta međunacionalne netrpeljivosti (Slović 2014). Problemi su eskalirali donošenjem Ustava SFRJ 1974, a posebno nakon smrti Josipa Broza Tita, 4. maja 1980, što je dovelo do konačnog raspada SFRJ njenom potpunom dezintegracijom 27. aprila 1992.

Otcepljenjem od SFRJ osamostalile su se: SR Slovenija 25. juna 1991, menjajući naziv u Republika Slovenija (1. maja 2004. postala je članica Evropske unije (EU)); SR Hrvatska 25. juna 1991. kada menja naziv u Republika Hrvatska (1. maja 2013.

postala članica EU); SR Makedonija 8. septembra 1991, najpre zbog neslaganja s Grčkom po pitanju državnosti i teritorijalne celovitosti priznata kao Bivša jugoslovenska republika Makedonija (BJRM), dok je *Prespanskim sporazumom* od 12. avgusta 2019. preimenovana u Severnu Makedoniju, i SR Bosna i Hercegovina 6. aprila 1992 međunarodno priznata, a Uredbom od 8. aprila 1992. je izmenjen naziv SR Bosna i Hercegovina u Republika Bosna i Hercegovina (Službeni list Republike Bosne i Hercegovine, godina I, br. 2, od 11. aprila 1992). Nakon potpisivanja *Dejtonskog sporazuma* u Parizu 14. decembra 1995. postaje država Bosna i Hercegovina koja se sastoji od dva entiteta: Federacije Bosne i Hercegovine i Republika Srpska (Đukanović 2013).

Nakon raspada SFRJ ova država je funkcionisala od 27. aprila 1992. donošenjem Ustava kao Savezna Republika Jugoslavija (zajednica SR Srbije i SR Crne Gore). Naziv menja u Srbija i Crna Gora 4. februara 2003. Pod tim imenom je funkcionisala do raspada 5. juna 2006. Prethodno se referendumom održanim 21. maja 2006. odvojila Crna Gora i postala samostalna država pod nazivom Republika Crna Gora.

Budući da zemlje (ZZB) dele zajedničku istoriju zanimalo nas je kako na nivou prvog ciklusa obrazovanja (PCO) neguju nacionalne narative (na primeru nacionalnih simbola i obeležja) i ima li ozbiljnijih distinktivnih pristupa. Predmet istraživanja je proučavanje nacionalnih simbola i obeležja u udžbenicima o prirodi i društvu PCO ZZB. Ono po čemu se svaka država prepoznaje jesu *zastava, grb i himna*. Zato je od značaja da se ukaže na najznačajnije specifičnosti nacionalnih obeležja (zastava, grb i himna) ZZB. Na temelju rezultata istraživanja izvršiće se komparativna analiza zastupljenosti sadržaja o nacionalnom identitetu – simbola i obeležja u udžbenicima o prirodi i društvu PCO ZZB. Nacionalni simboli ZZB opisani su prema zvaničnim državnim aktima objavljenim u službenim glasilima pomenutim u radu.

ZASTAVA KAO NACIONALNI SIMBOL I OBELEŽJE

Prva forma zastave *Union Jack* – zastave Ujedinjenog kraljevstva nastala je 1606. godine. Prvobitno se koristila za pomorske aktivnosti. Deset godina kasnije, stvaranjem Kraljevstva Velike Britanije, propisana je njena upotreba i na kopnu. Krajem 18. i početkom 19. veka zastave mnogih zemalja dobijaju na značaju i postaju njihovo nacionalno obeležje. Tako na primer zastava SAD-a krajem 18. veka (slično kao *Union Jack*) postaje zvanična zastava SAD-a. Francuska trobojna zastava postala je simbol te zemlje 1790. i vezuje se za Francusku revoluciju.

Proučavanjem zastave bavi se veksilologija. Utemeljivačem ove nauke smatra se američki naučnik Vitni Smit, koji je naziv veksilologija uveo 1957 (Todorović 2002). Veksilologija je u početku bila deo heraldike (nauka o grbnim znamenjima). Ima i shvatanja da se veksilologija smatra posebnom naučnom disciplinom semiotike (nauka o znakovima). Naučnici koji se bave proučavanjem zastave su veksilolozi, a osoba koja stvara zastave veksilograf. Sve zastave ZZB su pravougaonog oblika. Postoje državne zastave i nacionalne zastave.

Zastava Republike Srbije je trobojka s ravnomernim položenim poljima odozgo na dole: crveno, plavo, belo. Na sredini leve polovine zastave, nalazi se mali grb Republike Srbije. Ova verzija zastave je od 10. novembra 2010. AP Vojvodina ima svoju trobojnu zastavu. Dominira plava boja u središnjem polju sa tri žute zvezdice, dok su gornje polje crvene boje i donje polje bele boje znatno uža od dominantnog središnjeg polja. AP Kosovo i Metohija, koja se od 1999. nalazi pod međunarodnim mirovnim protektoratom UN ima svoju zastavu koja je tamno plave boje s praznom mapom teritorije Kosova i Metohije, a iznad je šest lučno poredanih zvezdica bele boje, koje kao i tamnoplava boja zastave simbolizuju EU.

Zastava Republike Hrvatske se sastoji od jednakih trobojnih polja poredanih odozgo na dole: crveno, belo, plavo. Na sredini zastave je mali grb Republike Hrvatske. Službeno je proglašena 21. decembra 1990 (Zakon o grbu, zastavi, himni i lenti predsjednika Republike Hrvatske, 1990).

Zastava države Bosne i Hercegovine nakon više predloga i verzija nove zastave, koje je dala Vestendorpova komisija, usvojena je 4. februara 1998. kao zvanična zastava. Ona je tamnoplave boje. U desnom delu je žuti pravougli trougao s kraćom stranicom uz gornju liniju. Duž hipotenuze trougla je devet belih zvezdica od kojih su prva i poslednja presečene na pola (Službeni Glasnik BiH, br. 1/2008). Dominantna boja zastave je prethodno bila svetloplave boje, što je bilo u skladu s Ujedinjenim nacijama. Vremenom je promenjena u tamnoplavu boju koja zajedno s devet belih zvezdica simbolizuje EU.

Zastava Republike Crne Gore ozvaničena je 13. jula 2004. Tehnički opis zastave ozvaničen je na sednici Vlade Crne Gore 16. septembra 2004. Sastoji se od crvenog polja sa zlatnim obrubom. Na sredini je mali grb Republike Crne Gore (Službeni list RCG, broj 47/2004).

Zastava Republike Severne Makedonije usvojena je 5. oktobra 1995. Zastavom dominira zlatnožuto sunce na crvenoj pozadini sa osam zraka koje se od sunčevog diska na sredini zastave šire ravnomerno u osam pravaca prema rubovima zastave (Grčev 2011: 5).

GRB KAO NACIONALNI SIMBOL I OBELEŽJE

Proučavanjem grbova bavi se *heraldika*. Grb kao nacionalno obeležje sastoji se iz štita, plašta, čelenke, držača štita, postamenta i mota (Brault 1997). Štit predstavlja centralni deo grba. Na štitu se nalaze: polje i motiv. Držači grba su s obe strane grba i štita. Na sredini vrha grba nalazi se čelenka, kaciga, venac ili kruna. Postament se nalazi ispod štita, a moto s obe strane na presavijenom vijugavom platnu.

Elementi grba simbolizuju ono što je karakteristično za određenu državu. Tako na grbu Republike Srbije je kraljevska kruna, iako ona stoji i povrh obeju glava dvoglavog orla, što simbolizuje državno uređenje Srbije; na grbu Republike Slovenije na štitu je bela planina koja simbolizuje planinu Triglav; na štitu grba Republike Hrvatske je istorijski determinisana šahovnica crveno-bele boje; na grbu Bosne i Hercegovine su bele zvezdice koje simbolizuju težnju sva tri konstitutivna naroda za evropskim integracijama; u kandžama ovenčanog dvoglavog orla na grbu Republike Crne Gore je u desnoj žezlo kao simbol borbe i junaštva, a u levoj zapis kao simbol uređenja; na grbu Republike Severne Makedonije u sprezi okvira grba je klasje žita, duvana i maka koji simbolizuju njenu privrednu delatnost.

Grb Republike Srbije utvrđen je 16. juna 1882. Po instrukcijama Stojana Novakovića nacrtao ga je Ernst Kral. Preporukom Narodne skupštine Republike Srbije od 17. avgusta 2004. grb je ponovo obnovljen. Grb Kraljevine Srbije „... je dvoglavi beli orao na crvenom štitu s krunom kraljevskom. Vrh obe glave dvoglavog orla stoji kruna kraljevska, a ispod svake kandže po jedan krinov cvet. Na prsima mu je grb kneževine Srbije: beo krst na crvenom štitu sa po jednim ognjilom na svakom uglu krsta. Grb je ogrnut purpurnim hermelinovim plaštom, ili omoforom, kome se na vrhu nalazi kraljevska kruna“ (paragraf 79).

Grb Republike Hrvatske dizajnirao je Miroslav Šutej 21. decembra 1990. Sastoji se od istorijski determinisane crveno-bele šahovnice, s početnim crvenim poljem u levom delu. Obrubljena je crvenom linijom i nalazi se na germanskom štitu. Štit je krunisan grbovnom krunom s pet manjih štitova. Svi su inverzno okrenuti. Prestavljaju istorijske hrvatske grbove. Na sredini je nastriji grb Hrvatske. S leve na desnu stranu su redom grbovi *Dubrovačke Republike, Dalmacije, Istre i Slavonije* (Božić i Ćosić 2021).

Grb Republike Slovenije sastoji se od plavog štita s crvenim obrubom. Na obrubu se beli Triglav. Ispod Triglava su dve vijugave linije. Prva predstavlja Jadransko more, a druga reke Slovenije. Iznad Triglava su tri zlatne šestokrake zvezde u vidu trougla. Zvezde simbolišu celjske grofove. Autor grba je Marko Pogačnik. Usvojen je 24. juna 1991. godine (Ignacij 2006).

Grb države Bosne i Hercegovine usvojen je 18. maja 1998. Kreiranju grba doprinela je komisija Karlosa Vestendorpa. Grb je sličan zastavi. Čini ga trougao koji simbolizuje tri konstitutivna naroda (Bošnjake, Srbe i Hrvate). Zvezdice simbolizuju težnju naroda Bosne i Hercegovine ka evropskim integracijama, što simbolizuje i tamnoplava boja polovine trougla. Grb Bosne i Hercegovine je jedini grb ZZB koji se u celosti ne nalazi na zvaničnoj državnoj zastavi, nego u izmenjenom obliku (Ademović, Marko i Marković 2012).

Grb Republike Crne Gore usvojen je 13. jula 2004. Čini ga ovenčani zlatni orao s žezlom u desnoj i šarom u levoj kandži. Na grudima dvoglavnog orla je štit u kome je lav koji hoda po zelenoj površini na plavoj pozadini (Vasin, Mikavica i Ninković 2013).

Grb Republike Severne Makedonije je zadržani grb Vasilija Popovića Cica, usvojen 27. jula 1946. Ustavom Republike Makedonije je samo zamenjen, a crvena zvezda petokraka je uklonjena 2009. Grb sačinjava venac od klasja žita, duvana i maka. Povezan je trakom sa narodnim ornamentom. U sredini su planine, reke i jezera. Centralnim delom dominira sunce koje predstavlja bogatstvo države, njenu borbu i slobodu (Ustav na Republika Makedonija, 1991). Grb se ne nalazi na zvaničnoj državnoj zastavi.

HIMNA KAO NACIONALNI SIMBOL I OBELEŽJE

Pored zastave i grba nacionalni simbol i obeležje svake države jeste himna koja predstavlja reprezentativnu vokalno-instrumentalnu kompoziciju. Pored muzike, himna ima, ali ne nužno, i tekst. Retke su himne koje nemaju tekst, no takva jeste himna Bosne i Hercegovine pod nazivom *Intermeco*. Himna države se izvodi prilikom nacionalnih proslava i praznika; izvodi se i na međunarodnim događanjima, prilikom međusobnih poseta zvaničnika država, ali i na svim ostalim prigodnim državnim, društvenim i kulturnim događanjima.

Himna Republike Srbije jeste *Bože pravde*, autora Jovana Đorđevića i kompozitora Davorina Jenka (SG RS, 36/2009 i 10/2023: član 34). U celosti ili s manjim izmenama je bila himna Kneževine Srbije, potom Kraljevine Srbije, pa Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (kasnije Kraljevine Jugoslavije), kada je imala i delove preuzete iz himni ostalih njenih konstitutivnih naroda. Tekst je nastao kao deo pozorišne predstave *Markova sablja* 1872. godine. Nakon ubistva kneza Mihaila Obrenovića, na dan punoletstva kneževića Milana Obrenovića, izvedena je predstava *Markova sablja* u Narodnom pozorištu u Beogradu 10. avgusta 1872. Nakon scene u kojoj Marko

Kraljević vadeći sablju izgovara *Bože pravde ti što spase, od propasti sada nas*, prisutni su zapevali ovu pesmu i tako se i došlo na ideju o nastanku himne. Zvanično je proglašena za himnu Kraljevine Srbije 22. februara 1882. U tekstu se veličaju slave i borbe te simbolizuje privrženost srpskog naroda Bogu, kome se obraća za spas roda srpskoga, a lepota Srbije oličena je u planinama koje simbolizuju veličinu Srbije, poljima koja hrane srpski rod i rekama koje su izvor života. Nakon smene dinastije Obrenovića 1903. dinastijom Karađorđevića, himna *Bože pravde* je ostala srpska himna. Izmenjen je 12. jula 1909. samo njen završetak, koji je glasio *Kralja Petra Bože hrani, moli ti se srpski rod*. Nakon nastanka *Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca* 1918. (kasnije preimenovana u *Kraljevinu Jugoslaviju*) nastala je državna himna koju su činile tri pesme. One su: *Bože pravde* (Srbija); *Lijepa naša domovino* (Hrvatska) i *Naprej zastava slave* (Slovenija). Himna je doživela izmenu u delu pesme iz himne Kraljevine Srbije *Bože pravde* na kraju strofe – *Bože spasi, Bože hrani našeg Kralja i naš rod* (Joksimović 1928). Bila je u upotrebi do početka Drugog svetskog rata i raspada Kraljevine Jugoslavije. Izvorni tekst himne Republika Srbija je ponovo uvela u upotrebu 2004. Kao takva potvrđena je Ustavom Republike Srbije 8. novembra 2006. godine (Radojević 2022).

Himna Republike Hrvatske jeste *Lijepa naša domovino*. Nastala je u periodu Kraljevine Jugoslavije. Jednim delom predstavljala je tekst himne Kraljevine Jugoslavije. U periodu Drugog svetskog rata bila je deo himne *Nezavisne države Hrvatske*. Kao takva, 1991. je postala zvanična himna Republike Hrvatske. Tekst je napisao Antun Mihanović 1831, kada je i objavljena u *Danici hrvatskoj, slavonskoj i dalmatinskoj*. Tadašnji naziv je bio *Hrvatska domovina*. Muziku je napisao Josip Runjanin 1846. godine (Kragić 2021). Tekst himne se odnosi na veličanje države Hrvatske u oblastima koje su u ravnici, na planinama i izlaze na more. Poebno se veličaju reke koje protiču kroz Hrvatsku, pri čemu se njihov značaj za Republiku Hrvatsku poistovećuje sa značajem Dunava za Evropu. Jedini termin koji ukazuje na nacionalno određenje jeste termin *Hrvat*, koji se pominje u poslednjem stihu treće strofe.

Himna Republike Slovenije koristi strofu poeme *Zdravljica* koju je 1844. napisao France Prešern (Prešerne i Šorli 1988). Muziku za ovu himnu napisao je Stanko Premrl. Naziv himne je bio *Naprej zastava slave*. U tekstu himne izdvojene iz poeme France Prešerna su opevane generacije Slovenaca okrenute prema suncu i Bogu. U himni se nazdravlja Bogu za spas naroda Slovenije, mladih i posebno mladencima koju obnavljaju slovenački rod. Značajno mesto u himni zauzimaju Slovenke, kao „rodice“ naroda i države Slovenije. One blagoslovom od Boga bivaju veličane u misiji obnove roda i istovremeno predstavljaju lepotu i krasotu Slovenije kao države. Ova

himna je bila u upotrebi kod Slovenaca do nastanka države Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca i kasnije Kraljevine Jugoslavije. Tada je jedna strofa ove pesme postala deo himne Kraljevine Jugoslavije, sa po jednom strofom himne Srbije *Bože pravde* i himne Hrvatske *Lijepa naša domovino*. Već je napomenuto da je ova himna bila u upotrebi u Kraljevini Jugoslaviji sve do početka Drugog svetskog rata i raspada države. Nakon završetka Drugog svetskog rata u upotrebi je zajednička himna *Hej, Sloveni*, koja je važila i za NR Sloveniju i kasnije SR Sloveniju. To je trajalo sve do 27. septembra 1989. godine (pre formalnog izlaska SR Slovenije iz državne zajednice SFR Jugoslavije). Ova himna je i danas zvanična himna Republike Slovenije.

Himna države Bosne i Hercegovine počev od Drugog zasedanja AVNOJA bila je *Hej, Sloveni*. Nakon rata devedestih godina i *Dejtonskog sporazuma* potpisanog 1995 država Bosna i Hercegovina ustrojena je iz dva entiteta: 1) Federacija Bosne i Hercegovine i 2) Republika Srpska. Nastanku himne kao i ostalih simbola doprineo je visoki predstavnik Karlos Vestendorp. Za himnu Bosne i Hercegovine je 25. juna 1999. određena kompozicija *Intermeco* koja je u upotrebi od 7. jula 1999, autora Dušana Šestića. Himna nema tekst. Sastoji se iz orkestarske partiture. Pre ove se u Bosni i Hercegovini koristila himna *Jedna si Jedina*. Tekst je napisao Edin Dervišhalidović (Dino Merlin) inspirisan poznatom sevdalinkom *S one strane Plive*. Usvojena je 24. novembra 1995. i bila u upotrebi do 1998 (Elsner, Jähnichen & Talam 2014). Korišćena je na međunarodnim nastupima sportista. U njoj je opevana Bosna i Hercegovina od mora do Save i od Drine do Une, kao zajednica svih njenih naroda koji vekovima zajedno žive na njenom prostoru. U tekstu se za spas Bosne i Hercegovine obraća Bogu, uz zakletvu da će svi njeni sinovi i kćeri istrajati u očuvanju voljene i jedine zemlje koju imaju. Druga, četvrta i šesta strofa su refreni. Stihovi ovih strofa ukazuju na jedinstvo, zajedništvo i nedeljivost države.

Himna Republike Crne Gore jeste *Oj, svijetla majska zoro*. Ovu narodnu pesmu je u himnu preuredio Sekula Drljević, a komponovao Žarko Marković. Kao himna ozvaničena je 2004. usvajanjem *Zakona o državnim simbolima i danu državnosti Crne Gore* (član 6.). Usvajanje himne pratili su brojni problemi jer je bila delimično izmenjena u odnosu na izvornu verziju. To se odnosi na umetnute delove pesme *Vječna naša*, koju je 1944. ispevao Sekula Drljević, poznat po fašističkim opredeljenjima. U himni se opeva junaštvo crnogorskih sinova koji nikada nisu priznavali ropstvo. Opevaju se i čojstvo i junaštvo. Deo himne odnosi se na vrletne gore Crne Gore. Simbol izlaska na dva mora – Jadransko i Sredozemno – oslikava izlazak na okean, koji predstavlja večnost života, što istovremeno ukazuje i na večnost Crne Gore. Posebno mesto u himni zauzima Lovćen na kome se nalaze najveće

svetinje Crne Gore. Pominjanje Badnje večeri, simbolizuje privrženost Crne Gore pravoslavlju, s posebnim naglaskom da u Crnoj Gori više nema nevernika, odnosno da je Crna Gora potpuno obožena.

Himna Republike Severne Makedonije datira iz perioda Drugog svetskog rata pod naslovom *Denes nad Makedonija*. Tekst je 1943. napisao Vlado Maleski, a komponovao Todor Skalovski. Nakon odvajanja od negdašnje Jugoslavije 1992. postala je njena zvanična himna. Tekst započinje deskripcijom novog sunca koje se rađa nad Makedonijom, što simbolizuje njenu slobodu. Opeva se borba makedonskog naroda za samostalnost. Pominje se zastava *Kruševske Republike* i znamenite ličnosti Makedonije: 1) makedonsko-bugarski revolucionar i komita Goce Delčev; 2) cincarski revolucionar u otomanskoj Makedoniji i lokalni vođa VMRO Pitu Guli; 3) makedonski revolucionar i jedan od osnivača VMRO Damjan Dame Gruev i 4) makedonsko-bugarski revolucionar i član VMRO Jane Sandanski (Ristovski 2009).

METODOLOŠKI KONCEPT ISTRAŽIVANJA

Nacionalni identitet je višedimenzionalni konstrukt koji karakteriše subjektivni doživljaj pripadnosti nacionalnoj grupi praćen složenim sistemom spoznaja i emocija kojima se izražavaju stavovi prema vlastitoj grupi i drugim nacionalnim grupama. Osim višedimenzionalnosti, bitna je i dinamičnost nacionalnog identiteta koji proizilazi iz „... stalne potrebe i nastojanja da se sačuvaju dobar i poželjan kontinuitet i pravovremeno shvaćeni nacionalni interesi i prevaziđu diskontinuiteti u društvenim procesima i odnosima“ (Vasilijević, Semiz i Bojović 2021: 30). Uočljivo je da su osnovni elementi nacionalnog identiteta: postojanje zajedničke zemlje/države; zajednički mitovi i istorija; zajednička masovna javna kultura, zajednička prava i dužnosti članova društva i zajednička ekonomija. Ujedno, sve su ovo polazišta i motivi za izučavanje formiranja nacionalnog identiteta u ranom uzrastu na uzorkovanom sadržaju. Nacionalni identitet u udžbenicima PCO je istraživačka tema pogodna za kritičko-konstruktivno sagledavanje s različitih naučnih stanovišta. Budući da su istraživanja nacionalnih narativa u obrazovnom kontekstu uglavnom orijentisana na sadržaje maternjeg i stranih jezika, istorije, umetnosti drugog i trećeg ciklusa obrazovanja, naša istraživačka pažnja je usmerena na PCO. U tom smislu posebno je interesantna nastava o prirodi i društvu na nivou PCO zasnovana na integraciji društvenih i prirodnih nauka, čiji sadržajni koncept obuhvata nacionalne simbole i obeležja ZZB.

Republika Srbija

- 1) Gačanović, Biljana, Ljiljana Novković, Biljana Trebješanin (2018), *Svet oko nas – udžbenik za prvi razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- 2) Gačanović, Biljana (2019), *Svet oko nas – udžbenik za drugi razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- 3) Gačanović, Biljana, Nataša Protić, Stevan Jokić (2020), *Priroda i društvo – udžbenik za treći razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- 4) Lukić, Marija, Radomir Popović (2021), *Priroda i društvo – udžbenik za četvrti razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.

Republika Hrvatska

- 1) Letina, Alena, Tamara Kisovar Ivanda, Ivan de Zan (2021), *Istražujemo naš svijet 1 – udžbenik prirode i društva u prvom razredu osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb
- 2) Letina, Alena, Tamara Kisovar Ivanda (2020), *Istražujemo naš svijet 2 – udžbenik prirode i društva u drugom razredu osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb
- 3) Letina, Alena, Tamara Kisovar Ivanda, Zdenko Braičić (2020), *Istražujemo naš svijet 3 – udžbenik prirode i društva u trećem razredu osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb
- 4) Kisovar Ivanda, Alena Letina, Zdenko Braičić (2021), *Istražujemo naš svijet 4 – udžbenik prirode i društva u četvrtom razredu osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb

Republika Slovenija

- 1) Grošelj, Nataša, Marija Ribič (2018), *Lili in Bine 1 – učebnik za spoznavanje okolja*, Rokus Klett, Ljubljana
- 2) Grošelj, Nataša, Marija Ribič (2019), *Lili in Bine 2 – učebnik za spoznavanje okolja*, Rokus Klett, Ljubljana
- 3) Grošelj, Nataša, Marija Ribič (2020), *Lili in Bine 3 – učebnik za spoznavanje okolja*, Rokus Klett, Ljubljana

Država Bosna i Hercegovina – Entitet: Federacija Bosne i Hercegovine

- 1) Lugavić, Samira, Mediha Pašić (2019), *Moja okolina 1 – udžbenik za prvi razred devetogodišnje osnovne škole*, Bosanska knjiga, Sarajevo

- 2) Lugavić, Samira, Mediha Pašić (2020), *Moja okolina 2 – udžbenik za drugi razred devetogodišnje osnovne škole*, Bosanska knjiga, Sarajevo
- 3) Pašić, Mediha (2021), *Moja okolina 3 – udžbenik za treći razred devetogodišnje osnovne škole*, Bosanska knjiga, Sarajevo

Država Bosna i Hercegovina – Entitet: Republika Srpska

- 1) Dabić, Tijana, Ranko Rajović, Orjana Milošević (2020), *Moja okolina – za 1. razred osnovne škole*, JP „Zavod za udžbenike i nastavna sredstva“, Istočno Sarajevo
- 2) Spasojević, Pero, Petar Đaković, Slobodan Stanojlović (2019), *Priroda i društvo – za 2. razred osnovne škole*, JP „Zavod za udžbenike i nastavna sredstva“, Istočno Sarajevo
- 3) Stanojlović, Slobodan, Petar Đaković, Pero Spasojević (2021), *Priroda i društvo – za 3. razred osnovne škole*, JP „Zavod za udžbenike i nastavna sredstva“, Istočno Sarajevo

Republika Crna Gora

- 1) Kipa, Vesna, Tatjana Novović, Snežana Dragičević (2020), *Istražujem svoju okolinu – udžbenik prirode i društva za prvi razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica
- 2) Kipa, Vesna, Tatjana Novović (2021), *Istražujem svoju okolinu – udžbenik prirode i društva za drugi razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica
- 3) Kipa, Vesna, Tatjana Novović (2019), *Istražujem svoju okolinu – udžbenik prirode i društva za treći razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica

Republika Severna Makedonija

- 1) Rasel, Entoni (2020), *Prirodni nauki – učebnik 1 oddelenie*, preveo sa engleskog Aleksandar Takovski, Ars lamina, Skopje
- 2) Livsli, Tara, Debora Heridž (2020), *Prirodni nauki – učebnik 2 oddelenie*, preveo sa engleskog Aleksandar Takovski, Ars lamina, Skopje
- 3) Livsli, Tara, Debora Heridž (2020), *Prirodni nauki – učebnik 3 oddelenie*, prevela sa engleskog Jasna Takovska, Ars lamina, Skopje

Predmet istraživanja je proizašao iz šire istraživačke platforme grupe autora (Vasilijević, Milenović i Adžić 2022; Vasilijević, Semiz i Bojović 2021; Vasilijević,

Semiz i Adžić 2021) posvećenih ispitivanju dimenzioniranosti i razumevanju nacionalnih narativa u obrazovnom diskursu u Republici Srbiji. Istraživačka pažnja je usmerena na udžbeničke sadržaje PCO ZZB, s namerom sveobuhvatnijeg sagledavanja naznačenog fenomena. Sa formiranjem EU – entiteta lišenog političkih, ekonomskih, kulturnih, nacionalnih granica – aktualizovana su brojna pitanja međurelacija evropskog i nacionalnog identiteta (Vasiljević 2015). U tom smislu, ZZB su odličan mikroprimer (uzorak) zemalja različitog statusa, što je moguće dovesti u vezu s vlastitim doživljajima nacionalnog identiteta. Otuda je *cilj istraživanja* utvrđivanje doprinosa udžbenika o prirodi i društvu PCO ZZB formiranju pojma *nacionalni simboli i obeležja*.

Zadaci istraživanja

Na osnovu cilja istraživanja, definisani su naučno-istraživački zadaci. Oni su: 1) utvrditi udeo sadržaja o nacionalnom identitetu u udžbenicima o prirodi i društvu PCO ZZB; 2) ustanoviti udeo sadržaja o nacionalnim simbolima i obeležjima u udžbenicima o prirodi i društvu PCO ZZB u domenu: a) osnovnog sadržaja lekcije (OS); b) prpratnih vizuelnih sadržaji (VS); i c) pitanja i zadataka didaktičko-metodičkog instrumentarija (DMI); te 3) ispitati potencijalne sadržajne dis/korelative na regionalnom nivou.

Varijable istraživanja

Nezavisne varijable istraživanja čine: informativni sadržaji lekcija, pitanja i zadaci i vizualni sadržaji. Zavisnu varijablu istraživanja čine pojmovi simboli i obeležja (zastava, himna i grb).

Metode istraživanja

U teorijskom pristupu istraživanju korišćene su istorijska, deskriptivna i transferzalna metoda. Osnovne jedinice analize promatrane su metodama teorijske analize i analize sadržaja: a) informativni sadržaji lekcije, b) pitanja i zadaci i c) vizualni sadržajni elementi udžbenika.

Uzorak istraživanja

Uzorak je slučajan i sastoji se od 23 udžbenika o prirodi i društvu PCO ZZB, licenciranih i odobrenih u školskoj 2021/22. za svaki razred: po četiri u Republici Srbiji i Republici Hrvatskoj; po tri u Republici Sloveniji, Bosni i Hercegovini (Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska), Republici Crnoj Gori i Republici

Severnoj Makedoniji. Opređeljene za ovakav odabir prevladalo je s obzirom na dužinu trajanja osnovne škole (4+4 u Republici Srbiji i Republici Hrvatskoj) i 3+3+3 u ostalim ZZB. Uzorak je slučajan, ali se može tvrditi da su odabrani udžbenici istovremeno i najčešće korišćeni udžbenici u nastavi o prirodi i društvu na nivou PCO u ZZB.

Obrada podataka

Podaci prikupljeni istraživanjem i beleženi u evidencionoj listi konstruisanoj za potrebe sprovedenog istraživanja, obrađeni su deskriptivnom statistikom izračunavanjem frekvencija. Rezultati istraživanja prikazani su tabelama.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Udeo sadržaja o nacionalnom identitetu OS, VS i DMI u udžbenicima o prirodi i društvu PCO ZZB prikazan je prema izračunatim frekvencijama. Kada je u pitanju država Bosna i Hercegovina, analizirani su samo udžbenici zvaničnih entiteta.

Tabela 1. Ukupan udeo nacionalnih sadržaja po razredima u PCO u Republici Srbiji

Sadržaj udžbenika	Razred				Σ
	I	II	III	IV	
Ukupni sadržaj (jedinica analize)	825	1086	1241	1474	4626
Udeo sadržaja o nacionalnom identitetu	34	54	78	347	513
Udeo sadržaja o kategoriji nacionalnog identiteta: simboli i obeležja (OS)	0	3	0	8	11
Udeo sadržaja o kategoriji nacionalnog identiteta: simboli i obeležja (VS)	0	3	3	9	15
Udeo sadržaja o kategoriji nacionalnog identiteta: simboli i obeležja (DMI)	0	1	0	1	2

Udeo sadržaja o nacionalnom identitetu u udžbenicima o prirodi i društvu u PCO povećava se s višim razredom i iznosi na nivou četiri razreda 513 jedinica analize celokupnih sadržaja udžbenika o prirodi i društvu. To nije slučaj kada je reč o udelu nacionalnih sadržaja u kategoriji simboli i obeležja u domenu OS, VS i DMI. Prosečan udeo OS iznosi 11, VS – 15 i DMI – 2 u odnosu na ukupne sadržaje (Tabela 1). U četvrtom razredu, u okviru teme *Srbija u prošlosti*, objašnjene su promene i preoblikovanja simbola u skladu s teritorijalnim transformacijama. Pojašnjene su sve zastave, grbovi i himne u SFRJ, SR Jugoslaviji, Srbiji i Crnoj Gori i Republici Srbiji. Sadržajna interpretacija je obuhvatila i pojam narodne zastave, koja je takođe, kao i zvanična državna zastava trobojna: crvena, plava i bela. Pojašnjeno je i kada i kako se koristi; da se ističe na narodnim proslavama, prilikom dočeka sportista i u sličnim

manifestacijama. Posebna pažnja je posvećena aktuelnim državnim simbolima: zastava (državna i narodna); grb (veliki i mali) i himna Republike Srbije. Evidentno je da ova kategorija nacionalnog identiteta nije obuhvaćena udžbeničkim sadržajima prvog razreda osnovne škole, te da se ne može govoriti o razvojnosti pojma simboli i obeležja, kako u kategorijama OS, VS, tako i u domenu DMI.

Tabela 2. Ukupan udeo nacionalnih sadržaja po razredima u PCO u Republici Hrvatskoj

Sadržaj udžbenika	Razred				Σ
	I	II	III	IV	
Ukupni sadržaj (jedinica analize)	606	1168	1450	1973	5197
Udeo sadržaja o nacionalnom identitetu	76	107	134	553	870
Udeo sadržaja o kategoriji nacionalnog identiteta: simboli i obeležja (OS)	1	4	2	6	13
Udeo sadržaja o kategoriji nacionalnog identiteta: simboli i obeležja (VS)	5	5	2	16	28
Udeo sadržaja o kategoriji nacionalnog identiteta: simboli i obeležja (DMI)	1	1	2	6	10

Prema podacima prikazanim u Tabeli 2 se vidi da je udeo sadržaja o nacionalnom identitetu najveći u četvrtom razredu osnovne škole, da na nivou PCO iznosi 870 jedinica analize ukupnih uzorkovanih udžbeničkih sadržaja. Posmatrano parcijalno, zastupljenost kategorije simboli i obeležja je različita i u proseku na nivou sva četiri razreda iznosi: za OS – 13, za VS – 28 i za DMI – 10 u odnosu na ukupne sadržaje. Već u prvom razredu može se naći sadržaj koji ukazuje da se tokom blagdana na zgradi osnovne škole ističe državna zastava Republike Hrvatske. Pre toga se, međutim, ne uvode nacionalni simboli (zastava, grb i himna), već se izučavaju samo sadržaji: *Domovina je država u kojoj živimo. Naša domovina se zove Republika Hrvatska (OS)*.

Tabela 3. Ukupan udeo nacionalnih sadržaja po razredima u PCO u Republici Sloveniji

Sadržaj udžbenika	Razred			Σ
	I	II	III	
Ukupni sadržaj (jedinica analize)	325	826	903	2054
Udeo sadržaja o nacionalnom identitetu	54	125	150	329
Udeo sadržaja o kategoriji nacionalnog identiteta: simboli i obeležja (OS)	1	4	5	10
Udeo sadržaja o kategoriji nacionalnog identiteta: simboli i obeležja (VS)	3	3	4	10
Udeo sadržaja o kategoriji nacionalnog identiteta: simboli i obeležja (DMI)	1	1	1	3

Podaci pokazuju (Tabela 3) da se s višim razredom povećava udeo sadržaja o nacionalnom identitetu, što ukupno na nivou PCO iznosi 329 jedinica analize. Takav trend primetan je i u pogledu udela sadržaja o nacionalnom identitetu o simbolima i

obeležjima, ali ne i u drugim kategorijama (VS i DMI). Njihov prosečan udeo za OS iznosi 10, za VS – 10 i za DMI – 3. U prvom razredu se determiniše državna zastava u kontekstu proslave državnih praznika (OS). Uvođenje simbola države (zastava, grb, himna) se realizuje u drugom razredu (OS). U trećem razredu se obrađuju simboli i zastava EU.

Tabela 4. Ukupan udeo nacionalnih sadržaja po razredima u PCO u entitetu Federaciji Bosne i Hercegovine

Sadržaj udžbenika	Razred			Σ
	I	II	III	
Ukupni sadržaj (jedinica analize)	892	1104	1188	3184
Udeo sadržaja o nacionalnom identitetu	26	32	50	108
Udeo sadržaja o kategoriji nacionalnog identiteta: simboli i obeležja (OS)	0	2	2	4
Udeo sadržaja o kategoriji nacionalnog identiteta: simboli i obeležja (VS)	0	3	5	8
Udeo sadržaja o kategoriji nacionalnog identiteta: simboli i obeležja (DMI)	0	0	3	3

Uočljivo je da se s višim razredom povećava udeo sadržaja o nacionalnom identitetu, što ukupno iznosi 108 jedinica analize. U prvom razredu nisu zastupljeni sadržaji o nacionalnim simbolima i obeležjima. Nema ih ni u drugom razredu u domenu DMI. U ostalim slučajevima udeo sadržaja o kategoriji nacionalnog identiteta simboli i obeležja je različit i nema razvojni karakter. U proseku iznose: OS – 4, VS – 8 i DMI – 3 u odnosu na ukupne sadržaje (Tabela 4). Nedovoljno su zastupljeni sadržaji o kategoriji nacionalnog identiteta: simboli i obeležja. U drugom i trećem razredu se kao državni simboli navode zastava i grb Bosne i Hercegovine, ali se ne pominje državna himna. Razlozi za ovakav pristup se verovatno nalaze u činjenici da je himna Bosne i Hercegovine *Intermeco* samo melodija bez teksta (Elsner, Jähnichen & Talam 2014).

Tabela 5. Ukupan udeo nacionalnih sadržaja po razredima u PCO u entitetu Republika Srpska

Sadržaj udžbenika	Razred			Σ
	I	II	III	
Ukupni sadržaj (jedinica analize)	816	1125	1337	3278
Udeo sadržaja o nacionalnom identitetu	58	82	99	239
Udeo sadržaja o kategoriji nacionalnog identiteta: simboli i obeležja (OS)	2	1	2	5
Udeo sadržaja o kategoriji nacionalnog identiteta: simboli i obeležja (VS)	0	1	2	3
Udeo sadržaja o kategoriji nacionalnog identiteta: simboli i obeležja (DMI)	0	0	0	0

Podaci pokazuju (Tabela 5) da postoji solidna zastupljenost nacionalnih sadržaja u analiziranim udžbenicima, da su najzastupljeniji u trećem razredu 1337 i da ukupno na nivou PCO iznose 3278 jedinica analize. Rezultati pokazuju i da se sadržaji o nacionalnom identitetu simboli i obeležja za VS ne izučavaju u prvom razredu, dok se za DMI izučavaju samo u četvrtom razredu. Ukupan udeo sadržaja o nacionalnom identitetu o simbolima i obeležjima u odnosu prema ukupnim sadržajima u analiziranim udžbenicima je za OS – 5 i VS – 3, dok za DMI nema udela. Po pitanju nacionalnih simbola i obeležja u prvom razredu se pominju dve himne. To su himna Republike Srbije budući da su Srbi većinski narod u entitetu Republika Srpska i himna entiteta Republike Srpske (OS). U drugom razredu se pominje isticanje zastava na svim institucijama u entitetu Republici Srpskoj za Dan Entiteta. Njena zvanična obeležja zastava i himna su predmet proučavanja tek u trećem razredu.

Tabela 6. Ukupan udeo nacionalnih sadržaja po razredima u PCO u Republici Crnoj Gori

Sadržaj udžbenika	Razred			Σ
	I	II	III	
Ukupni sadržaj (jedinica analize)	312	591	863	1766
Udeo sadržaja o nacionalnom identitetu	22	26	122	170
Udeo sadržaja o kategoriji nacionalnog identiteta: simboli i obeležja (OS)	0	0	0	0
Udeo sadržaja o kategoriji nacionalnog identiteta: simboli i obeležja (VS)	0	2	4	6
Udeo sadržaja o kategoriji nacionalnog identiteta: simboli i obeležja (DMI)	0	0	0	0

Prema podacima prikazanim u Tabeli 6 se uočava da se udeo sadržaja o nacionalnom identitetu povećava sa višim razredom, što u odnosu na ukupne sadržaje iznosi 170. Analize pokazuju da nema nacionalnih sadržaja u kategoriji simboli i obeležja za OS i DMI, dok za VS ima samo 6 u odnosu na ukupne sadržaje. Evidentno je da se u udžbenicima nedovoljno posvećuje pažnja nacionalnim simbolima i obeležjima. U drugom razredu se od elemenata VS nalazi samo slika *Montenegro erlajnsa* – zastava i zastava kao simbol na aerodromskoj zgradi. Zastava se nalazi u udžbeniku za treći razred, kao i jedna fotografija sa državnim grbom. Međutim, ni zastava, a ni grb se kao pojmovi – simboli i obeležja države Crne Gore – ne uvode u PCO.

Tabela 7. Ukupan udeo nacionalnih sadržaja po razredima u PCO u Republici Severnoj Makedoniji

Sadržaj udžbenika	Razred			Σ
	I	II	III	
Ukupni sadržaj (jedinica analize)	815	604	1069	2488
Udeo sadržaja o nacionalnom identitetu	6	25	38	69
Udeo sadržaja o kategoriji nacionalnog identiteta: simboli i obeležja (OS)	0	0	0	0
Udeo sadržaja o kategoriji nacionalnog identiteta: simboli i obeležja (VS)	0	0	0	0
Udeo sadržaja o kategoriji nacionalnog identiteta: simboli i obeležja (DMI)	0	0	0	0

Udeo sadržaja o nacionalnom identitetu u udžbenicima o prirodi i društvu u PCO povećava se sa višim razredom. Ukupan udeo ovih sadržaja u analiziranim udžbenicima iznosi 69. Iznenadujuće je da kategoriji nacionalnog identiteta simboli i obeležja autori makedonskih udžbenika, što je nedopustivo, uopšte ne posvećaju pažnju, bilo u tekstualnoj ili vizuelnoj formi (Tabela 7). U analiziranim udžbenicima nema simbola i obeležja države ni u jednom od elemenata – OS, VS i DMI. Dobijeni nalaz se dovodi u vezu sa činjenicom da se koriste prevedeni inostrani udžbenici, odobreni od nadležnog ministarstva.

ZAKLJUČCI, RASPRAVE I PEDAGOŠKE IMPLIKACIJE

Na osnovu analiza sadržaja u udžbenicima o prirodi i društvu o nacionalnim simbolima i obeležjima na nivou PCO ZZB može se zaključiti da su oni, iako prema opštoj proceni nedovoljni, ipak zastupljeni, da učenici na ovom nivou mogu prepoznati svoju nacionalnu zastavu, njenu ulogu i značaj u društvu, te kada, kako i u kojim prilikama se ističe. Izuzetak je Republika Severna Makedonija u kojoj se za nastavu o prirodi i društvu koriste inostrani udžbenici. Zanimljivo je da zemlje članice EU imaju izraženije nacionalne narative, da su sudeći po ovim parametrima identitetski „osvešćenije“, što ide u prilog tezi da je i u globalističkom društvu moguće negovati i promovisati nacionalno „sebstvo“ (Vasilijević, Milenović i Adžić 2022).

U nalazima sprovedenog istraživanja je utvrđeno da su u udžbenicima o prirodi i društvu PCO ZZB sadržaji o zastavi kao nacionalnom simbolu različito zastupljeni, iako postoji približno jednaka zastupljenost sadržaja kojima se promoviše nacionalni identitet. Udžbenici Republike Hrvatske imaju, u odnosu na udžbenike ostalih ZZB, najviše sadržaja posvećenih nacionalnim simbolima i obeležjima, dok u pogledu zastupljenosti osnovnih tekstualnih sadržaja i njihove didaktičko-metodičke interpretacije prednjače slovenački udžbenici. Interesantno je da jedino udžbenici

zemalja članica EU (Hrvatska i Slovenija) ostvaruju obuhvatnost pojmova nacionalni simboli i obeležja u svim analiziranim kategorijama (OS, VS, DMI), za razliku od ostalih ZZB. Dobijeni nalazi idu u prilog tezi da je moguće istovremeno graditi i nacionalni i evropski identitet, ali i da ima prostora za dimenzionalno obuhvatnije, celovitije formiranje i razvijanje pojma simboli i obeležja. Nedopustivo je da učenici prvog razreda osnovne škole ne budu upoznati sa nacionalnim obeležjima (Republika Srbija, Republika Crna Gora, entitet Federacija Bosne i Hercegovine), ali još neprihvatljivije je da svi udžbenici budu lišeni sadržaja o nacionalnim simbolima i obeležjima kao što je slučaj s Republikom Severnom Makedonijom, koja i nema svoje udžbenike u nastavi o prirodi i društvu, već koristi prevedene inostrane udžbenike. U takvim udžbenicima ne postoje nastavni sadržaji o nacionalnim simbolima i obeležjima Republike Severne Makedonije, pa se, polazeći od značaja obrazovanja i učenja u kontekstu razvoja nacionalnog identiteta, može postaviti pitanje, čemu ti udžbenici uopšte služe. Strani izdavači su se pokazali kao manje osetljivi na nacionalne narative zemalja kojima su udžbenički sadržaj namenjuju (Vasiljević, Milenović i Adžić 2022).

Drugi značajan simbol i obeležje države jeste grb. U svetu postoje različiti pristupi kada je u pitanju značaj i potrebe učenja sadržaja o nacionalnom grbu na nivou PCO. S jedne strane istraživanja potvrđuju da grb kao nacionalni simbol doprinosi razvijanju nacionalne svesti i nacionalnog identiteta učenika. Polazeći od karakteristika nivoa PCO i mogućnosti učenika razvijen je i drugačiji pristup učenju o grbu kao nacionalnom simbolu i obeležju. Rezultati istraživanja su pokazali da je učenike potrebno dovesti u takvu situaciju da se osećaju u skladu sa onim što uče. Primera radi, ako nose bele mantile, osećaju se pripadnicima lekarske profesije. Na ovom principu učitelji mogu dovesti učenike u situaciju da efikasnije uče o nacionalnim simbolima. Posle Drugog svetskog rata takvo učenje je bilo zastupljeno u okviru *Saveza pionira*, gdje su učenici bili prigodno obučeni sa crvenim maramama i plavim kopicama s crvenom petokrakom zvezdom. Simbolika u učenju o simbolima se i kroz istoriju pokazala kao veoma efikasna, čak i na identitetskim antiprimerima nacističke Nemačke (Milenović i Rajčević 2021; Milenović 2020).

Na značaj učenja o nacionalnim simbolima i obeležjima, posebno grbu, ukazuje se u današnjim okolnostima opšte globalizacije. Ima mišljenja da globalizacija (vesternizacija) i regionalizacija neposredno utiču na učenje, često sa izvesnim negativnim posledicama, da globalizacija podriva nacionalni identitet na račun kosmopolitizma (Vasiljević 2015). Posledice su posebno prisutne u oblasti učenja o nacionalnim simbolima i nacionalnim obeležjima (Milenović i Milovanović 2018).

Globalno učenje, dakle, za posledicu može imati organičenost znanja o nacionalnim temama i nacionalnim simbolima i obeležjima. Predugo održavanje takvog stanja može značajno umanjiti efikasnost razvoja nacionalne svesti, nacionalnog identiteta i osećaja identitetske pripadnosti svome narodu.

Himne su takođe značajno obeležje država i jedan su od njihovih prepoznatljivih simbola. Tekst nacionalne himne ima istorijsku i kulturnu dimenziju. Kratko, u vidu sažetka, predstavlja istoriju naroda. Predstavlja i njenu nacionalnu kulturu, kulturnu baštinu i kulturno nasleđe. Zato i tekst himne treba biti takav da oslikava jednu državnu zajednicu u njenom postojanju. Iako je to ponekad teško izvedivo, potrebno je voditi računa da u multikulturalnim zajednicama, kakve su uglavnom sve zajednice u svetu i zajednice ZZB, tekst himne ni na koji način ne povređuje osećanja manjinskih u odnosu na većinski narod. To je uslov da se himna poštuje, uvažava i peva s posebnim nabojem i osećanjima.

Rezultati istraživanja i prikazane analize pokazuju da su znanja o nacionalnim simbolima i obeležjima značajna za celosni razvoj ličnosti učenika na nivou PCO. Od značaja su i za učenje složenijih sadržaja iz ove oblasti, na višim nivoima školovanja. Zato je njihovo poznavanje za učenike na nivou PCO od primarnog značaja.

Učiteljima se preporučuje da ove sadržaje realizuju na način da oni učenicima budu ne samo dostupni, nego i jasni i razumljivi. Na primerima analiziranih istraživanja učitelji ZZB mogu i sami kreirati nastavne postupke i nacionalne narative kojima će učenicima približiti ove sadržaje. Neophodna je i izmena udžbenika nastave o prirodi i društvu u svim ZZB, pri čemu je potrebno u optimalnoj meri zastupiti sadržaje o nacionalnim simbolima i obeležjima, u odnosu na celokupan obim sadržaja o nastavi o prirodi i društvu za pojedine razrede na nivou PCO, vodeći računa o dimenziniranosti pojma nacionalni simboli i obeležja. U tom pogledu posebno su dragoceni kognitivni, afektivni i konativni ciljevi i ishodi učeničkih aktivnosti. Pored autora udžbenika i učitelja, posebnu odgovornost bi trebalo da ponesu prosvetne vlasti ZZB koje bi kroz operacionalizaciju nacionalnih narativa doprineli pozitivnom razvoju patriotskih osećanja, zasnovanih na uvažavanju drugog i dručijeg.

Takođe, neophodno je stvaranje povoljne društvene klime u kojima će se nacionalni simboli i obeležja poštovati. Potrebno je i razvijanje svesti roditelja i svih odraslih u društvenoj zajednici o potrebi i značaju vaspitnog delovanja na učenike na nivou PCO koje će doprineti da oni nacionalne simbole i obeležja doživljavaju kao simbole države kojoj pripadaju i koje treba poštovati i voleti.

Od učitelja se očekuje da realizaciji ovih sadržaja pristupaju u skladu s konkretnim nastavnim situacijama, s posebnom obavezom da učenici znanja o nacionalnim simbolima i obeležjima steknu kao temeljna i funkcionalna tj. opracionalizovana u svakodnevnicima i kohabitaciji sa drugim pripadnicima društvene zajednice.

Opšti je zaključak da je za efikasno učenje o nacionalnim simbolima i obeležjima na nivou PCO ZZB neophodno stvaranje sledećih uslova: postojanje zdravog društva s pozitivnim odnosom prema nacionalnim obeležjima i simbolima vlastite države kao i ostalih država i naroda; okruženje koje je podsticajno za učenje o nacionalnim simbolima i obeležjima; odgovarajuća programska koncepcija nastave o prirodi i društvu i udžbenici o prirodi i društvu opremljeni optimumom nastavnih sadržaja o nacionalnim simbolima i obeležjima; kompetentni učitelji osposobljeni za realizaciju nastave o prirodi i društvu primenom inovativnih nastavnih sistema i didaktičko-metodičkih modela nastave – odgovarajući programi obuke za učitelje za efikasniju realizaciju nastavnih sadržaja o nacionalnim simbolima i obeležjima, ali i veći doprinos nadležnih zavoda za obuku učitelja, fakulteta za obrazovanje učitelja, nadležnog ministarstva, lokalne i šire društvene zajednice...

Bitan faktor su i autori udžbenika koji u velikoj meri opredeljuju način formiranja nacionalnog identiteta učenika na nivou PCO. Uz pravilno, sistmatički obuhvatno građenje pojma nacionalni simboli i obeležja, uz uvažavanje konceptualne hijerarhije, dimenzioniranja ekstenziteta i intenziteta pojma, moguće je na zdravim osnovama formirati nacionalni identitet. U takvim uslovima „nacionalno sebstvo“ može postati integralni deo društva kosmopolitskog opredeljenja i steći kapacitet kojim se može obračunati s nacionalizmom i ostalim negativnim datostima socijalnog okruženja. Pravilno nacionalno osvešćeni pojedinac razume, poštuje i uvažava druga i drugačija nacionalna osećanja, obeležja i simbole. Otuda je odgovornost autora udžbenika posebno važna; konceptualna postavka, deskripcija i formiranje pojma nacionalni simboli i obeležja u tom kontekstu moraju imati ne samo kognitivni i afektivni, već i konativni značaj. Zaključuje se da od kreatora udžbenika o prirodi i društvu delimično zavisi i inicijalno razmevanje drugih nacionalnih identiteta, što u značajnoj meri opredeljuje karakter osećanja prema ZZB i njenim stanovnicima. Korekcijom i unapređenjem udžbeničkih sadržaja moglo bi se u budućnosti doprineti prevazilaženju potencijalnih netrpeljivosti i nestabilnosti.

LITERATURA

1. Ademović, Nedim, Joseph Marko, Goran Marković (2012), *Ustavno pravo Bosne i Hercegovine*, Konrad Adenauer Stiftung, Sarajevo
2. Antić, Čedomir (2010), *Kratka istorija Srbije: 1804-2004*, IP Albatros plus, Beograd
3. Božić-Miljković, Ivana (2019), "(Ne)uspeh tranzicionih reformi bivše Jugoslavije", *Sociološki pregled*, 53(3), 1102-1131.
4. Božić, Mate, Stjepan Čosić (2021), *Hrvatski grbovi: geneza, simbolika, povijest*, Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, Zagreb
5. Brault, Gerard (1997), *Early Blazon: Heraldic Terminology in the Twelfth and Thirteenth Centuries*, The Boydell Press, Woodbridge, UK
6. Đukanović, Dragan (2013), "Etape u razvoju Republike Srpske – formiranje, Dejton i mir", *Politeia*, 3(6), 65-76.
7. Elsner, Jürgen, Gisa Jähnichen, Jasmina Talam (2014), *Maqām: Historical Traces and Present Practice in Southern European Music Traditions*, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge
8. Grčev, Miroslav (2011), "Vo potraga po novoto zname", *Makedonski herald*, 5(1), 3-6.
9. Ignacij, Voje (2006), *Slovenica Balcanica - Zgodovinske študije*, Slovenska matica, Ljubljana
10. Јоксимовић, Божидар (1928), *Химна С. Х. С. [Рукописна музикалија]: за женски хор од Б. Јоксимовића*, Б. м.: б. и., Beograd
11. Jović, Dejan (2009), *Yugoslavia: A State that Withered Away*, Purdue University Press, West Lafayette
12. Kragić, Bruno (ur.) (2021), *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb
13. Milenović, Živorad, Boško Milovanović (2018), "Nastavnici osnovnih škola Pčinjskog okruga o doprinosu nastave *Pravoslavnog katihizisa* u vaspitanju i obrazovanju učenika za mir i demokratiju", *Baština*, 28(45), 417-430.
14. Milenović, Živorad (2020), "Vaspitno delovanje i učenje u Lebensborn projektu nacističke Nemačke", *Zbornik radova Peagoškog fakulteta u Užicu*, 23(22), 121-130.
15. Milenović, Živorad, Petar Rajčević (2021), "Vaspitno delovanje u periodu Hitlerove nacionalsocijalističke omladine", *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini*, 51(1), 83-100.

16. Petranović, Branko (1988), *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, Nolit, Beograd
17. Prešerne, France, Marjan Šorli (1988), *Prešernova Zdravljica*, Borec, Ljubljana
18. Radojević, Mijodrag (ur.) (2022), *Ustav Republike Srbije*, Službeni glasnik, Beograd
19. Ristovski, Blaže (2009), *Makedonska enciklopedija*, MANU, Skoplje
20. Sekelj, Laslo (2000), "Etnička distanca, ksenofobija i etnonacionalistička manipulacija", *Sociologija*, 42(1), 1-24.
21. Semiz, Marina, Danijela Vasilijević, Žana Bojović (2022), "Izraženost i struktura nacionalnog identiteta studenata Pedagoškog fakulteta u Užicu mereni NAIT skalom", *Sociološki pregled*, 56(1), 54-89.
22. Slović, Srđan (2014), *Kosovo i Metohija – poslednja etapa raspada SFRJ*, Institut za srpsku kulturu u Prištini – Leposaviću, Leposavić
23. Todorović, Jelena (2002), "Zastave ilirsko-rascijanske regimente u kontekstu efemernog spektakla", *Nasleđe*, 13(4), 79-87.
24. Vasilijević, Ivana (2015), "Vuk Karadžić, nacionalni identitet i savremeni problemi obrazovanja u Srbiji", *Nacionalni interes*, 23(2), 9-30.
25. Vasilijević, Danijela, Hadži Živorad Milenović, Branka Adžić (2022), "Nacionalni identitet u udžbenicima engleskog kao stranog jezika u starijim razredima osnovne škole", *Uzdanica*, 19(2), 181-196.
26. Vasilijević, Danijela, Hadži Živorad Milenović, Mladen Botić (2022), "Pojmovi o prirodi u nekim udžbenicima za četvrti razred osnovne škole u Republici Srbiji", *DHS – Društvene i humanističke studije*, 7(3), 271-292.
27. Vasilijević, Danijela, Marina Semiz, Branka Adžić (2021), "Nacionalni identitet u udžbenicima engleskog kao stranog jezika", *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini*, 51(3), 35–53.
28. Vasilijević, Danijela, Marina Semiz, Žana Bojović (2021), "Nacionalni identitet u udžbenicima o prirodi i društvu", *Inovacije u nastavi*, 34(2), 27-43.
29. Vasin, Goran, Dejan Mikavica, Nenad Ninković (2013), *Istorija Srba u Crnoj Gori 1496-1918*, Prometej, Novi Sad
30. Vranješ, Nevenko (2021), "Analiza usklađenosti razvoja javnih politika u zemljama Zapadnog Balkana sa standardima Evropske unije", *Strani pravni život*, 66(1), 31-45.
31. *Službeni list Republike Crne Gore*, broj 47/2004, od 12. jula 2004.
32. *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, broj 1/1998, od 3. februara 1998.

33. *Uredba Republike Bosne i Hercegovine od 8 aprila 1992.* („Službeni list Republike Bosne i Hercegovine, godina I, br. 2, od 11. aprila 1992).
34. *Uredni list Republike Slovenije*, br. 67/94, od 27. oktobra 1994.
35. *Ustav na Republika Makedonija*, broj 08-4642, od 17. novembra 1991.
36. *Zakon o grbu, zastavi i himni i lenti predsjednika Republike Hrvatske*, broj 017-01/90-01/02, od 21. decembra 1990.
37. *Zakon o grbu Kraljevine Srbije*, od 1882.
38. *Zakon o državnim simbolima i danu državnosti Crne Gore*, od 2004.
39. *Zakon o izgledu i upotrebi grba, zastave i himne Republike Srbije* („Sl. glasnik RS“, broj 36/2009 i 10/2023).

NATIONAL SYMBOLS AND MARKS IN TEXTBOOKS ON NATURE AND SOCIETY OF THE FIRST EDUCATION CYCLE OF THE COUNTRIES OF THE WESTERN BALKAN

Summary:

The paper presents the results of research conducted with the aim of determining the contribution of textbooks on nature and society of the first cycle of education in the countries of the Western Balkans to the formation of the concept of national symbols and features. In the theoretical part of the paper, a description of the etymology of the official national symbols and features (flag, coat of arms and anthem) of the countries of the Western Balkan region is given. The theoretical analysis method and content analysis method were used. The units of analysis are sentences of the basic textbook content, visual content - pictures, photographs, drawings and questions and assignments in the domain of didactics and methodology instruments. The research included nature and society textbooks for younger elementary school students ($N = 23$). The results of the research showed that nature and society textbooks insufficiently affect the formation and strengthening of the concept of national symbols and signs, and that there is imbalance in their coverage and development, both as a whole and at the level of individual categories. It has been shown that there is an approximately equal representation of content that promotes national identity, but that the textbooks in the Republic of Croatia have, compared to the others, the most content dedicated to national symbols and signs, while in terms of the representation of basic textual content and their didactic-methodological interpretation, Slovenian textbooks lead the way. The

textbooks used in the European Union member states have more content related to national symbols and signs within all analyzed categories. Foreign publishers have proven to be less sensitive to the national narratives of the countries to which they intend the textbook content.

Keywords: Yugoslavia; flag; coat of arms; anthem; vexillology; heraldry

Adrese autora
Authors' address

Danijela Vasilijević
Biljana Alavanja
Univerzitet u Kragujevcu,
Pedagoški fakultet u Užicu, Republika Srbija
d.vasilijevic123@gmail.com
biljanaalavanja@gmail.com

Hadži Živorad Milenović
Univerzitet u Prištini – Kosovskoj Mitrovici,
Učiteljski fakultet, Republika Srbija²
hadzi.zivorad.milenovic@pr.ac.rs

---

2. Ovaj naziv je bez prejudiciranja statusa, i u skladu je s Rezolucijom Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija 1244 i mišljenja Međunarodnog suda pravde o nezavisnosti Kosova [This designation is without prejudice to status, and is in line with UNSCR 1244 and the ICJ Opinion on the Kosovo declaration of independence].